

DAS AWARISCHE CORPUS (AVAR CORPUS FÜZETEK), Debrecen-Budapest 1994.

Beihefte I: Gyula Török, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár*, 176 ss. + 2 plany; artykuły uzupełniające Márta Ferencz i István Takács.

Beihefte II: László Madarász, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*, 256 ss. + 1 plan.

W 1994 r. badacze węgierscy zaczęli wydawać niemieckojęzyczne zeszyty dodatkowe (*Beihefte*) do serii poświęconej systematycznej publikacji materiałów awarskich, nazwanej Corpusem awarskim. Dwa pierwsze zeszyty są przedmiotem niniejszego omówienia; drugi z nich dedykowany jest O. Trogmayerowi z okazji 60. rocznicy urodzin. Obie książki zredagowane są z uwzględnieniem przede wszystkim źródłoznawczego charakteru wydawnictwa, bowiem opis, tabelaryczne zestawienia i ilustracje zajmują główną część każdego zeszytu (70-73%). Starano się też ujednoczyć konstrukcję i zawartość kolejnych rozdziałów, choć – jak zostanie to wykazane niżej – nie zawsze konsekwentnie. Po krótkiej charakterystyce położenia stanowiska i historii jego badań, następuje słowny opis grobów, a dalej analiza zwyczajów pogrzebowych, analiza elementów wyposażenia z podziałem na groby męskie, kobiece i dziecinne, chronologia obiektu (brak tego rozdziału w zeszytach II), podsumowanie, przypisy, wykaz literatury, tabele i ryciny. Ponadto zeszyt I zawiera też dwa aneksy, z opracowaniami kości ludzkich i zwierzęcych¹.

Cmentarzysko w Solymár, położone w północnych Węgrzech (Komitat Pest), odkryto w trakcie budowy cegielni w 1970 r. Ratownicze badania wykopaliskowe w l. 1971–1974 ujawniły 130 grobów; pewna część nekropoli została zapewne zniszczona już wcześniej, przy budowie linii kolejowej Budapeszt-Esztergom.

Zaobserwowane praktyki sepulkralne były dość jednolite. Zmarli leżeli z głową skierowaną w zasadzie ku zachodowi (z niewielkimi odchyleniami), w pozycji wyprostowanej na wznak, z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia (inny układ miało tylko 11 pochówków). Pod częścią szkieletów znajdowały się ślady mar, czyli noszy, na których składano zwłoki do jamy grobowej; pozostałości trumien czy innych form drewnianej obudowy, znaleziono tylko w czterech jamach. Na cmentarzysku pochowano podobną liczbę osobników męskich, żeńskich i młodocianych. Większość zbadanych szkieletów zaliczono do typu europoidalnego; niewielka domieszka komponentów mongoloidalnych uchwytana była przede wszystkim wśród kobiet.

Inwentarz grobowy nie odbiega od przeciętnego wyposażenia na cmentarzyskach awarskich. Przy pochówkach męskich występowały głównie noże, krzesiwa, szydła, okucia pasa i elementy uzbrojenia, jak rogowe okładziny łuków refleksyjnych, grociki strzał i jeden miecz; akcesoria rynsztunku jeździeckiego: wędzidła, strzemiona oraz okucia rzędu, m. in. falery, zawierały dwa groby wojowników pogrzebanych wraz ze szkieletami koni. Przy pochówkach kobiet dominowały ozdoby, głównie kolczyki i paciorki, mniej licznie pierścionki oraz przedmioty codziennego użytku, m. in. noże, igły, przęśliki i naczynia. W jednym z grobów męskich znajdował się też rogowy pojemnik na sól.

G. Török określa chronologię cmentarzyska w ramach ustalonej przez niego periodyzacji. Polega ona na przypisywaniu konkretnych typów zabytków kolejnym dziesięciu pokoleniom ludności awarskiej, jakie wydziela co około 30 lat od zajęcia Panonii w 568 r. do przybycia

¹ M. Ferencz, *Anthropologische Bearbeitung der Skelettfunde aus dem awarenzeitlichen Gräberfeld von Solymár*, s. 100–148; I. Takács, *Untersuchung der Tierknochenfunde aus dem awarenzeitlichen Gräberfeld von Solymár*, s. 149–176.

starych Madziarów w końcu IX w. Według tego założenia pierwsi osadnicy pogrzebani w Solymár, których groby zostały zresztą prawie doszczętnie wyrabowane, należeli do drugiej generacji Awarów, a więc pojawili się jeszcze w okresie wczesnoawarskim. Obu wojowników konnych uznaje G. Török za przywódców kolejno trzeciego i czwartego pokolenia (okres środkowoawarski), z których pochodziła zresztą większość zmarłych spoczywających na tym cmentarzysku. Mniej licznie reprezentowane są natomiast groby następnych generacji, z okresu późnoawarskiego (np. nie znaleziono ani jednego kompletnego garnituru okuć pasa); najpóźniejsze zabytki – wg G. Töröka z IX w. – wystąpiły tylko w kilku grobach we wschodniej peryferii nekropoli.

Część archeologiczną uzupełnia tabelaryczne zestawienie cech sepulkralnych oraz elementów wyposażenia stwierdzonych w poszczególnych grobach. Ilustracje ograniczono niestety tylko do nienajlepszej jakości i pozbawionych skali zdjęć fotograficznych inwentarza grobowego oraz do rzutów poziomych pięciu wybranych grobów.

Drugie z omawianych cmentarzysk, w Jászapáti przy ul. Nagyállás, położone jest też w północnych Węgrzech, między Dunajem a Cisą (Komitat Szolnok). Systematyczne prace prowadzone od 1982 r. ujawniły 412 obiektów, z tego 391 grobów awarskich i 6 sarmackich, a 15 nie zawierało ani kości, ani zabytków. Ponieważ uchwycono granice nekropoli co najmniej z dwóch stron, L. Madaras sądzi, że odsłonięto większość pochówków awarskich, wyjąwszy 20–40 grobów zniszczonych wcześniej przez żwirownię oraz nieokreśloną liczbę szkieletów, na które natrafiono w 1932 r. przy budowie szosy; te ostatnie mogły pochodzić jednak z późniejszego cmentarza przykościelnego.

Szkielety leżały w pozycji wyprostowanej na wznak, z górnymi kończynami wyciągniętymi wzdłuż tułowia, z czaszkami skierowanymi na północny zachód (90%). Większość zmarłych grzebano w trumnach lub innego rodzaju okładzinach drewnianych. Prawie jedna trzecia grobów nosiła ślady dawnych wkopów rabunkowych; według autora ten bardzo wysoki odsetek był wynikiem wyjątkowego bogactwa inwentarza. Polegało ono przede wszystkim na znacznej liczbie elementów uzbrojenia i garniturów metalowych okuć pasa (występowały one przy co drugim lub co trzecim pochówku męskim) oraz na stosunkowo dużym udziale przedmiotów z metali szlachetnych (w grobach przedstawicieli obu płci).

Okucia pasa dzieli L. Madaras na trzy grupy technologiczno-chronologiczne. Najliczniejszą, reprezentowaną przez 22 garnitury, tworzą okazy tzw. stylu przejściowego (środkowoawarski typ Igar), wytłaczane z blachy, często o wycinanym ornamentem; wytłaczane, starsze okucia wczesnoawarskie znaleziono w siedmiu grobach, a późnoawarskie odlewane – prócz dwóch tzw. znalezisk luźnych – przy czterech pochówkach. Pod względem ilości broni cmentarzysko w Jászapáti zajmuje drugie miejsce wśród wszystkich nekropoli awarskich na Nizinie Węgierskiej. Najliczniej występowały płytki kościane wzmacniające łuki refleksyjne (w 26 grobach), groty strzał (40) oraz fragmenty kołczanów (3), a następnie miecze (7), szabla (1) i noże bojowe (12). Wyposażenie pochówków męskich stanowiły też ozdoby (głównie kolczyki i spinki do warkoczy), krzesiwka, osełki, szydła i tzw. rozplątywacze węzłów. W grobach kobiecych przeważają ozdoby z okresu środkowoawarskiego; ich proporcje ilościowe w stosunku do okazów wczesno- i późnoawarskich kształtują się – według autora – podobnie, jak okucie pasa przy pochówkach mężczyzn. Na wyposażenie zmarłych kobiet składały się najczęściej kolczyki (4 różne typy) i kolce z paciorków szklanych, a ponadto zapinki (3), igielniki (7) i przęśliki (28).

L. Madaras sądzi, że na cmentarzysku w Jászapáti spoczęła elita populacji awarskiej. Pierwsze złożone tu pochówki datuje na lata 670–680, a więc na drugą fazę okresu środkowoawarskiego, przy tym część zmarłych wyposażona była jeszcze w przedmioty z doby wczesnoawarskiej. Szacuje, że pogrzebano tu dwa, maksymalnie trzy pokolenia tej grupy ludności, gdyż nekropole porzucono już w pierwszych dziesięcioleciach VIII w. Wydaje się, że autor niesłusznie ogranicza czas użytkowania cmentarzyska do początków okresu późnoawarskiego, uzasadniając to typologią

odlewanych okuć pasa. Abstrahując od faktu, że jest ich nieco więcej niż wymienionych w analizie sześć zespołów (L. Madaras pominął okazy z grobów 94 i 174), to przynajmniej jeden nosi cechy typowe dla środkowej fazy okresu późnoawarskiego², a drugi nawet dla schyłkowej fazy tego okresu³. Dość znaczna jest ponadto liczba pochówków kobiecych, wyposażonych w dużych rozmiarów paciorki w kształcie pestki melona (dziewięć zespołów); zabytki te pojawiają się dopiero od środkowej fazy okresu późnoawarskiego, a masowo występują w fazie końcowej⁴. Rzutując zaś na plan cmentarzyska groby z elementami wyposażenia typowymi dopiero dla tych dwóch faz⁵, zauważyć można, że lokują się one przede wszystkim w części południowej nekropoli. Wolno zakładać, że jakaś grupa ludności (uboższa ?) użytkowała dalej cmentarzysko w głąb, czy nawet do końca VIII w. Być może grupa ta nie była tak bardzo nieliczna zakładając, że z tych późnych faz mogą pochodzić jeszcze niektóre pochówki mężczyzn bez diagnostycznych dla chronologii przedmiotów, czy pozbawione w ogóle inwentarza grobowego.

Dużym mankamentem publikacji cmentarzyska w Jászapáti jest brak analiz antropologicznych⁶. W tabelarycznym zestawieniu uwzględniono tylko rodzaje przedmiotów występujących w poszczególnych grobach, wprawdzie z podziałem na konkretne odmiany typologiczne. Partia analityczna zaopatrzona jest w planiki tylko 54 pochówków (czyli niespełna 14% wszystkich obiektów), obrazujące położenie szkieletów i wyposażenia oraz konstrukcje grobowe. Tablice z rysunkami (51) i z fotografiami zabytków (18) oraz plan cmentarzyska (nadmiernie pomniejszony, przez co nie wszystkie numery grobów są czytelne) zamykają recenzowane opracowanie. Odnosi się jednak wrażenie, że część przygotowanych przez autora materiałów nie została zamieszczona – np. na s. 133 powołuje się on na tabelę 1 i mapę 4 ilustrujące znaleziska awarskich kołczanów, których to załączników w zeszycie brakuje (poza szkicem topograficznym stanowiska, w ogóle nie ma w nim żadnych map ani dodatkowych tabel).

Ocena obu omawianych tu publikacji jest złożona. Nie podlega dyskusji paląca potrzeba wydania drukiem wielkiej ilości wydobytych z ziemi, a dotąd nie udostępnionych materiałów z cmentarzysk awarskich. Toteż z radością powitać trzeba kolejną inicjatywę archeologów węgierskich, mającą na celu wypełnienie tej luki badawczej. Wydaje się jednak, że w porównaniu z wcześniej zapoczątkowaną serią angielskojęzyczną⁷, recenzowane tu zeszyty prezentują niższy poziom edytorski, zarówno pod względem szaty zewnętrznej (rodzaj oprawy, papieru, opracowania graficznego i ilości rycin), jak i układu oraz merytorycznej koncepcji treści. Wspomniano wyżej

² Luźno znaleziony egzemplarz z wyobrażeniem sceny walki zwierząt, por. F. D a i m, *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*, Wien 1987, s. 36–37, ryc. 8:15.

³ Jest to garnitur okuć z grobu 121. Zakończenia głównego języka pasa i rzemieni bocznych, zaliczane do tzw. okazów R-kształtnych, zdobione są ornamentem łuskowym i zaopatrzone na skuwce dwoma stylizowanymi główkami zwierzęcymi z otworkami na nity. Wszystkie trzy wymienione wyżej cechy uznają badacze austriacyce za charakterystyczne dla końcowej fazy okresu późnoawarskiego, por. F. D a i m, *op. cit.*, s. 36–37, ryc. 8:19; P. S t a d l e r, *Die Riemenzunge aus dem slawischen Hügelgrab 36 von Wimm*, „Archaeologia Austriaca”, t. 68:1984, s. 227–233.

⁴ Por. F. D a i m, *op. cit.*, s. 35–36, ryc. 7:5.

⁵ Są to groby nr 10, 94, 100, 121, 138, 140, 150, 161, 174, 196, 204, 205, 285, 317 i 389.

⁶ Nie zamieszczono ich w każdym razie w publikacji. We wstępie do analizy wyposażenia (s. 116) autor podaje, że w 120 grobach spoczywali mężczyźni, 111 kobiety, 92 dzieci, natomiast nie udało się oznaczyć płci w odniesieniu do 68 pochówków dorosłych. Trudno stwierdzić, czy te dane oparto na ekspertyzach antropologa, czy też na podstawie rozmiarów szkieletów i rodzaju wyposażenia.

⁷ Zatytułowaną *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary*; dwa pierwsze tomy (z 1975 i 1977 r.) wydano w języku angielskim, trzeci (z 1995 r.) w języku niemieckim.

o braku rysunków zabytków w zeszytcie I, a opracowania antropologicznego w zeszytcie II, a także o niejednakowej zawartości zestawień tabelarycznych. Niektóre istotne dla Czytelnika dane, pozwalające zorientować się w ogólnej charakterystyce i datowaniu stanowisk, rozrzucone są w różnych partiach analizy, zamiast znaleźć się we wstępie lub rozdziale poświęconemu chronologii (w zeszytcie II brak zresztą takiego rozdziału, natomiast we wstępie autor zamieszcza szkic historii badań nad dziejami i kulturą Awarów).

Istotne zastrzeżenia budzi jednak metoda ustalania ram czasowych nekropoli; stosowanie specyficznej periodyzacji przez G. Török zostało już wcześniej zasygnalizowane. Obaj autorzy wychodzą z założenia, że Awarowie ze swą charakterystyczną kulturą przetrwali na Nizinie Węgierskiej do końca IX w., to jest do przybycia plemion madziarskich, co już dziś nie wymaga chyba komentarza. Mimo, że cytują prace archeologów austriackich, w których określono pewne zespoły cech diagnostycznych dla dokładniejszych podziałów periodyzacyjnych, nie wykorzystują ich ustaleń, ani nie podejmują z nimi żadnej dyskusji. Co więcej, nie nawiązują do ogólnie przyjętego systemu chronologii względnej, opartego na wyróżnianiu okresów wczesno-, środkowo- (z dwoma fazami) i późnoawarskiego (z trzema fazami). Operują w zasadzie datami absolutnymi, a przy ustalaniu metryki czasowej zabytków, odwołują się raczej do analogii występujących na różnych cmentarzyskach węgierskich niż do wypracowanych podziałów typologiczno-chronologicznych. Budzi to u Czytelnika z jednej strony uczucie pewnego niedosytu, z drugiej zaś nawet wątpliwości, co do słuszności niektórych wniosków autorów, jak np. w odniesieniu do kwestionowanej wyżej daty końcowej funkcjonowania cmentarzyska w Jászapáti.

Tego rodzaju niedociągnięcia rażą szczególnie w pracach o charakterze źródłoznawczym, które winny stanowić niepodważalną podstawę materiałową; w tym przypadku ponadto – z uwagi na język – pomyślaną dla szerokiego kręgu odbiorców zagranicznych. Należy żywić nadzieję, że następne zeszyty omawianej tu serii zredagowane będą zgodnie ze standardami obiektywnej publikacji źródeł, ujednoliconymi i obowiązującymi wszystkich autorów, niezależnie od ich subiektywnych koncepcji prezentacji materiałów.

Helena Zoll-Adamiakowa